INGLIZ BADIIY NASRIDA TANBEH JANRINING O‘ZBEKCHA TARJIMASI (STRUKTUR-SEMANTIK TAHLIL)

Dilnoza Kamilovna Xodjayeva
Toshkent davlat transport universiteti mustaqil tadqiqotchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.24043805

Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz badiiy nasridagi tanbeh janrining struktur-semantik xususiyatlari va ularning o‘zbekcha tarjimada ifodalanishi o‘rganiladi. Inglizcha asliyat va o‘zbekcha tarjimadagi dialoglar qiyosida tanbehning buyruq, darak va so‘roq gaplar orqali ifodalanishi, shuningdek, modal birliklar, murojaat shakllari va baholovchi leksikaning tanbeh mazmunini shakllantirishdagi o‘rni tahlil qilinadi. Tanbehning semantik tarkibi adresatning xatti-harakatiga berilgan salbiy baho hamda uni tuzatishga qaratilgan ochiq yoki yashirin undov asosida tavsiflanadi. Tarjimada gap tuzilishi va leksik birliklarning o‘zgarishi tanbehning mazmuni, ohangi va ta’sir kuchiga qanday ta’sir qilishi ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: nutqiy janr, tanbeh, badiiy dialog, badiiy tarjima, struktur-semantik tahlil, baholovchi leksika, sintaktik qurilma, tarjima transformatsiyasi.

Abstract. This article examines the structural and semantic features of the reprimand as a speech genre in English literary prose and how these features are conveyed in Uzbek translation. A comparative analysis of dialogue in the English source texts and their Uzbek translations explores how reprimands are expressed through imperative, declarative, and interrogative sentences. It also considers how modal expressions, forms of address, and evaluative vocabulary contribute to the meaning of a reprimand. The semantic structure of a reprimand is described in terms of a negative evaluation of the addressee’s conduct and an explicit or implicit appeal to change that conduct. The article investigates how syntactic and lexical shifts in translation affect the meaning, tone, and force of reprimands.

Keywords: speech genre, reprimand, literary dialogue, literary translation, structural and semantic analysis, evaluative vocabulary, syntactic structure, translation shifts.

Kirish qismi: Badiiy nasrda personajlar bir-biriga tanbeh berish orqali noroziligini bildiradi, izoh talab qiladi yoki suhbatdoshini o‘z xatti-harakatini o‘zgartirishga undaydi. Tanbeh personajning qanday xulq-atvorni maqbul deb bilishini va suhbatdoshidan shu me’yorga rioya etishni talab qilishga o‘zini qanchalik haqli deb hisoblashini ham ko‘rsatadi. Shu bois tanbehning asardagi vazifasi so‘zlovchi va tinglovchi o‘rtasidagi munosabatga hamda nutqiy vaziyatga bog‘liq. Bevosita tanbeh personajlar o‘rtasidagi mavqe tafovutini yaqqol ko‘rsatishi mumkin. Bilvosita tanbeh esa personajga o‘zidan yuqori mavqedagi suhbatdoshiga noroziligini ehtiyotkorlik bilan bildirish imkonini beradi.

Mazkur maqolada tanbeh ikki asosiy semantik tarkibiy qismga ega nutqiy janr sifatida o‘rganiladi. Birinchi tarkibiy qism adresatning xatti-harakatiga berilgan salbiy bahodan iborat. Ikkinchisi esa adresat o‘z xatti-harakatidagi xatoni tan olishi yoki uni tuzatishi kerakligi haqidagi ochiq yoki yashirin kutishdir. Ushbu tarkibiy qismlar turli sintaktik shakllar orqali ifodalanadi. Buyruq gap muayyan harakatni to‘xtatishga undashi, darak gap unga salbiy baho berishi, so‘roq gap esa adresatdan o‘z xatti-harakatiga izoh berishni talab qilishi mumkin. So‘roq shaklidagi replikaning tanbeh yoki axborot olishga qaratilgan savol ekanini aniqlashda dialog konteksti muhim ahamiyatga ega. Modal birliklar, murojaat shakllari va baholovchi leksika so‘zlovchining munosabati hamda tanbehning ta’sir kuchini aniqlashga yordam beradi.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Tarjimadagi asosiy muammo sintaktik shakl, baholovchi ma’no va kommunikativ kuch o‘rtasidagi bog‘liqlikni o‘zbek tilida qayta ifodalashdan iborat. Masalan, ingliz tilidagi so‘roq gap o‘zbekcha tarjimada darak gap bilan berilishi va natijada so‘zlovchining noroziligi ochiqroq ifodalanishi mumkin. Gap turi saqlangan taqdirda ham murojaat shaklining o‘zgarishi tanbeh ohangiga ta’sir qilishi mumkin. Asliyat va tarjimadagi dialog parchalarini kontekstda qiyoslash shakl o‘zgarganda qaysi ma’no unsurlari saqlanishini hamda shakl saqlanganda ohang va kommunikativ kuch qay darajada o‘zgarishini aniqlash imkonini beradi.

Tadqiqotning maqsadi ingliz badiiy dialoglarida tanbeh janrining struktur-semantik xususiyatlarini aniqlash va ularning o‘zbekcha tarjimada qanday ifodalanishini tahlil qilishdan iborat. Shu maqsadda asliyat va tarjimadagi muvofiq dialog parchalarida gap turlari, modal birliklar, murojaat shakllari va baholovchi leksika qiyoslanadi. Har bir parchada adresatning xatti-harakatiga berilgan salbiy baho va uni tuzatishga qaratilgan undovning tarjimada qanday ifodalangani, shuningdek, tanbehning kommunikativ kuchi saqlanganmi, yumshatilganmi yoki kuchaytirilganmi, degan masala o‘rganiladi. Bunday o‘zgarishlarni izohlashda personajlar o‘rtasidagi munosabat va dialog kechayotgan vaziyat hisobga olinadi.

Asosiy qism: Badiiy dialogda tanbeh personajning suhbatdoshi xatti-harakatiga salbiy baho berishi va undan muayyan o‘zgarish kutishini ifodalaydi. Tanbehning mazmunida odatda uch unsur ajratiladi: baholanayotgan xatti-harakat, so‘zlovchining unga munosabati va adresatdan kutilayotgan javob yoki harakat. Ushbu unsurlarning ayrimlari replikada ochiq ifodalanadi, boshqalari esa dialog kontekstidan anglashiladi. Masalan, so‘zlovchi adresatning gapni bo‘lganini aytib, unga e’tiroz bildirishi mumkin. Bunday replikada boshqa odam gapirayotganda kutish talabi kontekst orqali anglashiladi.

Tanbeh darak, buyruq va so‘roq gaplar vositasida yuzaga chiqadi. Darak gapda salbiy baho ochiq ifodalanishi, buyruq gapda xatti-harakatni to‘xtatish yoki o‘zgartirish talabi ustun kelishi, so‘roq gapda esa norozilik izoh so‘rash shaklida bildirilishi mumkin. Replikaning janriy vazifasini aniqlashda gap turidan tashqari, undan oldingi voqea, personajlar o‘rtasidagi munosabat va suhbatdoshning javobi ham hisobga olinadi. Masalan, Why did you leave? savoli oddiy axborot olishga xizmat qilishi mumkin. Agar adresat ketmaslikka va’da bergan bo‘lsa, shu savol va’daning buzilganiga qaratilgan tanbeh vazifasini ham bajaradi.

Quyidagi inglizcha va o‘zbekcha dialog namunalari tahlil mezonlarini ko‘rsatish uchun tuzildi. Maqolaning empirik tahlili uchun shu mezonlar tanlangan badiiy asarlarning asliyati va nashr etilgan o‘zbekcha tarjimalaridan olingan juft parchalarga qo‘llanadi.

Darak gap orqali salbiy bahoning ifodalanishi

English: It was rude of you to interrupt her.

O‘zbekcha: Uning gapini bo‘lganingiz odobsizlik bo‘ldi.

Inglizcha replikada to interrupt her baholanayotgan harakatni, rude esa so‘zlovchining salbiy bahosini ifodalaydi. O‘zbekcha variantda inglizcha infinitivli qurilma uning gapini bo‘lganingiz shaklida berilgan. Asliyatdagi baholovchi sifat rude o‘rnida odobsizlik oti qo‘llangan. Grammatik shakl o‘zgargan bo‘lsa-da, baho aynan adresatning qilmishiga qaratilgan. Har ikki variantda gapni boshqa takrorlamaslik talabi kontekstdan anglashiladi.

Buyruq gap orqali xatti-harakatni to‘xtatishga undash

English: Don’t speak to your mother like that again.

O‘zbekcha: Onangga boshqa bunday ohangda gapirma.

Asliyatdagi don’t speak va tarjimadagi gapirma bo‘lishsiz buyruq shakllari tanbehning bevosita ifodalanishini ta’minlaydi. Again birligi o‘rnida qo‘llangan boshqa so‘zi adresatga shu harakatni takrorlamaslik talabi qo‘yilganini bildiradi. Like that birikmasi o‘zbekchada bunday ohangda shaklida aniqlashtirilgan. Bunday yechim sahnada norozilik aynan gapirish ohangiga qaratilgan bo‘lsa, kontekstga

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

mos keladi. Agar norozilik so‘z tanlash yoki murojaat shakliga qaratilgan bo‘lsa, bunday gapirma varianti asliyatdagi ma’no doirasini kengroq saqlaydi.

So‘roq gap orqali va’dani eslatish

English: Didn’t you promise to be home before dark?

O‘zbekcha: Qorong‘i tushmasidan uyga qaytaman, deb va’da bermaganmiding?

Har ikki replikada inkor shaklidagi so‘roq gap ishlatilgan. Adresat va’dasiga qaramay kech qaytgan vaziyatda so‘roq shakli unga avvalgi majburiyatini eslatadi va uning bajarilmaganiga ishora qiladi. O‘zbekcha variantda to be home birikmasi uyga qaytaman shaklida ifodalanib, uyda bo‘lish holati o‘rniga unga olib keladigan harakat oldinga chiqarilgan. Replikaning tanbeh vazifasi va’da bilan amaldagi xatti-harakat o‘rtasidagi ziddiyat orqali saqlangan.

Tanbehning kommunikativ kuchi gap turi, baholovchi so‘zlar, modal birliklar va murojaat shakllarining o‘zaro ta’siri orqali yuzaga chiqadi. Shu sababli gap turi saqlangan holda ham tarjimada tanbeh yumshashi yoki kuchayishi mumkin. Buni aniqlash uchun ayni replikadagi o‘zgarish personajlar munosabati va sahna vaziyati bilan bog‘liq holda talqin qilinadi.

Modal qurilma va leksik tanlov orqali yumshatish

English: You should have told me before making that decision.

O‘zbekcha, 1-variant: Bu qarorni qabul qilishdan oldin menga aytishingiz kerak edi.

O‘zbekcha, 2-variant: Bu qarorni qabul qilishdan oldin menga aytsangiz bo‘lardi.

Inglizcha should have told qurilmasi o‘tmishda bajarilishi kutilgan harakat bajarilmaganini anglatadi. Birinchi variantdagi aytishingiz kerak edi ushbu kutishni majburiyat sifatida ochiq ifodalaydi. Ikkinchi variantdagi aytsangiz bo‘lardi shakli ham bajarilmagan harakatga ishora qiladi, biroq e’tiroz ohangini yumshatadi. Har ikki variantda tanbehning sababi bir xil. Farq so‘zlovchining adresat zimmasidagi mas’uliyatni qay darajada qat’iy ifodalashida namoyon bo‘ladi.

Baholovchi leksika orqali kuchaytirish

English: That was careless of you.

O‘zbekcha, 1-variant: E’tiborsizlik qilibsiz.

O‘zbekcha, 2-variant: Mas’uliyatsizlik qilibsiz.

Birinchi variantdagi e’tiborsizlik so‘zi careless birligining diqqat yetishmasligiga oid ma’nosini beradi. Ikkinchi variantdagi mas’uliyatsizlik esa xatti-harakatni burch yoki javobgarlik nuqtayi nazaridan baholaydi. Shu tariqa ikkinchi variantda salbiy bahoning asosi ham o‘zgaradi: oddiy ehtiyotsizlik jiddiyroq qilmish sifatida talqin qilinishi mumkin. Agar voqea adresat zimmasidagi aniq majburiyatning buzilishi bilan bog‘liq bo‘lsa, bunday tanlov kontekst orqali asoslanishi mumkin.

Murojaat shakllari va personajlar o‘rtasidagi munosabatida «Sen» va «siz» shakllari orqali ijtimoiy munosabatning ifodalanishi

English: You had no right to read my letter.

O‘zbekcha, 1-variant: Xatimni o‘qishga haqqing yo‘q edi.

O‘zbekcha, 2-variant: Xatimni o‘qishga haqqingiz yo‘q edi.

Ingliz tilidagi you olmoshi o‘zbek tilidagi sen va siz farqini shaklan ifodalamaydi. O‘zbekcha variantlarda bu farq haqqing va haqqingiz shakllarida yuzaga chiqadi. Har ikki variantda so‘zlovchi xatning o‘qilishini o‘z shaxsiy chegarasining buzilishi sifatida baholaydi. Biroq haqqing shakli yaqinlikni yoki mavqe jihatidan yuqoridan murojaat qilishni, haqqingiz shakli esa hurmatni yoki ijtimoiy masofani anglatishi mumkin. Qaysi ma’no yuzaga chiqishi personajlarning avvalgi murojaat odati va ayni sahnadagi munosabatiga bog‘liq.

Asliyat va tarjimani qiyoslash mezonlari quyidagi jadalda berilgan

Tahlil mezoni	Asliyat va tarjima qiyosida aniqlanadigan jihat

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Sintaktik shakl	Tanbeh qaysi gap turi orqali ifodalangan va tarjimada bu shakl qanday berilgan?
Baholash obyekti	Salbiy baho adresatning xatti-harakatiga, uning oqibatiga yoki shaxsiga qaratilganmi?
Baholovchi leksika	Tarjimada bahoning ma’nosi va darajasi qanday o‘zgargan?
Tuzatishga undash	Adresatdan kutilayotgan harakat ochiq aytilganmi yoki kontekstdan anglashiladimi?
Murojaat shakli	Tarjimada personajlar o‘rtasidagi yaqinlik, hurmat yoki mavqe tafovuti qanday ifodalangan?
Kommunikativ kuch	Tanbehning qat’iyligi saqlanganmi, yumshatilganmi yoki kuchaytirilganmi? Buni qaysi til birliklari ko‘rsatadi?

Ushbu mezonlar bir replikadagi o‘zgarishlarni alohida baholash imkonini beradi. Masalan, It was rude of you to interrupt her jumlasida sifatning ot bilan berilishi grammatik o‘zgarish bo‘lib, salbiy baho asliyatdagi harakatga qaratilganicha qoladi. Careless birligining mas’uliyatsizlik deb tarjima qilinishi esa bahoning mazmuniga ham ta’sir qiladi. Shu farqni ko‘rsatish orqali maqolada har bir tarjima yechimi sintaktik shakl, baholovchi ma’no va personajlar munosabati darajasida izohlanadi.

Xulosa qismi: Ingliz badiiy nasridagi tanbeh janrini o‘zbek tiliga tarjima qilishda adresatning xatti-harakatiga berilgan salbiy baho va uni tuzatishga qaratilgan ochiq yoki yashirin undovni ifodalash muhimdir. Tanbeh darak, buyruq va so‘roq gaplar orqali yuzaga chiqishi mumkin. Replikaning tanbeh vazifasini aniqlashda gapning sintaktik shakli bilan birga dialog konteksti va personajlar o‘rtasidagi munosabat ham hisobga olinadi. Xususan, so‘roq gap avval berilgan va’dani eslatish orqali uning bajarilmaganiga nisbatan norozilikni ifodalashi mumkin.

Tahlil uchun tuzilgan misollar tarjimada grammatik shakl o‘zgarganda ham salbiy baho saqlanishi mumkinligini ko‘rsatadi. Masalan, inglizcha rude sifatining o‘zbekchada odobsizlik oti bilan berilishi bahoning muayyan xatti-harakatga qaratilganini saqlaydi. Aytsangiz bo‘lardi shakli esa aytishingiz kerak edi variantiga qaraganda e’tirozni yumshoqroq ifodalaydi. Careless so‘zining mas’uliyatsizlik deb berilishi bahoning asosini o‘zgartiradi, chunki e’tiborsizlik sifatida baholangan harakat javobgarlik nuqtayi nazaridan talqin qilinadi.

O‘zbekcha tarjimada sen va siz shakllari ham tanbeh ohangiga ta’sir qiladi. Inglizcha you olmoshiga mos shaklni tanlashda personajlarning o‘zaro murojaat odati, ijtimoiy mavqeyi va muayyan sahnadagi munosabati muhim. Shu jihatdan tanbeh tarjimasini baholashda sintaktik shakl, salbiy bahoning mazmuni va kommunikativ kuch birgalikda tahlil qilinishi lozim. Maqoladagi misollar tahlil mezonlarini ko‘rsatish uchun tuzilgan. Ushbu mezonlar asosida ingliz badiiy asarlarining asliyati va nashr etilgan o‘zbekcha tarjimalaridagi muvofiq dialog parchalarini qiyoslash tanbehning qaysi jihatlari saqlanishi, yumshatilishi yoki kuchaytirilishini aniqlash imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Baker M. In Other Words: A Coursebook on Translation. – 3rd ed. – Abingdon; New York : Routledge, 2018.
2. Bakhtin M. M. Speech Genres and Other Late Essays / ed. by C. Emerson, M. Holquist; transl. by V. W. McGee. – Austin : University of Texas Press, 1986. – 177 p.
3. Brown P., Levinson S. C. Politeness: Some Universals in Language Usage. – Cambridge : Cambridge University Press, 1987.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

4. Hamidov, Xayrulla, and Marxabo Abdullayeva. "Alternative Versions and Functional Characteristics of Phraseologists in Uzbek." European Journal of Innovation in Nonformal Education 4.3 (2024): 51-54.
5. Wierzbicka A. English Speech Act Verbs: A Semantic Dictionary. – London : Academic Press, 1987. – 397 p.
6. Xodjayeva Dilnoza Kamilovna. “NUTQIY ETIKETLARNING TARJIMALARDA BERILISHI VA ULARNING TALQINI” (2024) Konferensiyalar | Conferences, 1(8), pp. 134–142. Available at: https://www.uzresearchers.com/index.php/Conferences/article/view/2278 (Accessed: 3 November 2026).
7. Xodjayeva, D. (2025). Jane eyrening asari nutqiy janri tasnifi va tarjimada dolzarblik masalasi. Журнал академических исследований нового Узбекистана, 2(8), 82–85. извлечено от https://in-academy.uz/index.php/yoitj/article/view/59266
8. Xodjayeva, Dilnoza Kamilovna. "NUTQIY ETIKETLARNING TARJIMALARDA BERILISHI VA ULARNING TALQINI" Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, vol. 4, no. 9, 2024, pp. 284-293.
9. Xodjayeva, D. OG‘ZAKI NUTQNI RIVOJLANTIRISHDA MONOLOGIK VA DIALOGIK NUTQ SHAKLLARI XUSUSIYATLARI. (2024). Yangi O’zbekistonda Tabiiy Va Ijtimoiy-Gumanitar Fanlar Respublika Ilmiy Amaliy Konferensiyasi, 2(12),104-109. https://universalpublishings.com/index.php/gumanitar/article/view/9144
10. Xodjayeva Dilnoza. Inglizcha tarjimada nutqiy janrni saqlash masalasi (Jane Eyre romani qiyosiy tahlilida) // Til va adabiyot ta’limi ilmiy-metodik jurnali. 2026-yil 6-son, –B.110-112.
11. Abdullayeva, Marxabo. "Inglizchadan o‘zbekchaga nasriy tarjimaning milliy-madaniy xususiyatlari (XX asr oxiri XXI asr boshlarida ingliz tilidan bevosita tarjimalar misolida). TADQIQOTLAR. UZ, 50 (5), 80-84." 2024.
12. Xodjayeva, Dilnoza Analysis of the Translation Features of the Novel Jane Eyre from the Perspective of Cognitive Linguistics // Science and innovation in the education system. 2026. T. 5. № 7. C. 249-255. URL: https://doi.org/10.5281/zenodo.20443977

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.